

מילה זו מילה

פרשת השבוע פותחת בדיני נדרים ושבועות. מה מקומם של אלה כאן, לקראת סוף ספר במדבר, כשבני ישראל עומדים על סף סיום מסעם אל הארץ המובטחת?

נדרים ושבועות הם חובות שנוצרו במילים. אלו הן התחייבויות לעשות משהו או להימנע מלעשות משהו. נדר משפיע על מעמדו של אובייקט. אני יכול לנדר שלא לאכול דבר-מה. הדבר הזה הוא מעכשיו, בשבילי, מאכל אסור. שבועה, לעומת זאת, משפיעה על האדם, לא על האובייקט. אם נשבעתי שלא לאכול דבר-מה, מה שאסור עליי איננו המאכל כי אם פעולת אכילתו. השבועה והנדר מחייבים, קושרים, אוסרים אליהם את האדם. זו עיקר משמעותה של המילה איסר.

לשבועות ולנדרים יש קדושה, ואם רוצים לבטלם יש לפעול על פי הוראות וכללים. אדם אינו יכול לבטל אותם בעצמו. הפרשה מפרטת כמה כללי יסוד, ואת השאר מספקת התורה שבעל פה. יחסה של היהדות להתחייבות בדיבור רציני כל כך, שאחד מנוהלי התרת הנדרים, "כל נדרי", נקבע למועד הקדוש ביותר בשנה, כניסת יום הכיפורים.

תשובה שטחית למדי ומפותלת משהו לשאלה מדוע

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

מופיעים דיני הנדרים והשבועות דווקא כאן היא שהם באים אחרי פירוט קרבנות הציבור בסוף פרשת פינחס; עתה בא תורם של קרבנות היחיד, וחלק מקרבנות היחיד הם קרבנות נדבה, שאדם נותן כי החליט לתת מרצונו החופשי - וכאלה הם גם הנדרים והשבועות.

אבל יש סיבה עמוקה יותר. בני ישראל מתקרבים לארץ. הם עומדים לבנות חברה מטיפוס חדש וחסר תקדים. חברה חופשית המיוסדת על ברית בין העם לאלוהיו. שלטון החוק יישמר בחברה כזו לא בכוח הזרוע אלא בכוח נאמנותם של אנשים להתחייבויות המוסריות שלהם, למחויבותם הוולונטרית לעשות כאשר יצווה אלוהים. בחברה כזו, חברת ברית, המילים הן קדושות. עיקרון קדושתו של הדיבור עומד בלב היהדות, באשר היא קוד של חופש קולקטיבי, חוקה של חירות.

הדבר דורש הסבר. כל חברה צריכה חוקים. בלעדיהם היא תשקע באנרכיה. אנשים נשמעים לחוקים משלוש סיבות. הראשונה: הם מפחדים מפני עונש. בחברה המבוססת על כוח, זוהי הסיבה העיקרית למילוי החוקים. הסיבה השנייה היא שכדאי לשמור חוק. סיבה זו מאפיינת את החברה המבוססת על התועלת האישית. בשתי סיבות אלו יש חסרונות. הכוח משחית. כך, לפעמים, גם בקשת התועלת האישית. כאשר הכוח השלטוני מושחת, החופש מופחת. כשהתועלת האישית היא העיקרון המארגן של החברה, מופחתת הלכידות החברתית. כי כאשר אנשים דואגים לעצמם ולא לאחרים, המצליחים פורחים והאחרים סובלים. הצדק והחמלה מפנים את מקומים לחמדנות ולניצול.

התורה מציגה דרך שלישית, סיבה שלישית לשמור חוק. אנשים נשמעים לחוק מפני שהם החליטו לעשות זאת מרצונם

תחילה "בר-חישוב, בר-תדירות, בר-כורח, אף לגבי עצמו, לגבי הצטייירותו בעיני עצמו, על מנת שיוכל על דרך שעושה זאת כל מבטיח; להיות 'הערב של עצמו' להיותו בר-עתיד".

כשאנחנו כובלים את עצמנו במילים אנחנו משתמשים בשפה לא כדי לתאר אלא כדי ליצור: ליצור עתיד סדור מתוך הכאוס של הדחפים והיצרים האנושיים. המייחד את האדם איננו רק השימוש בשפה. הרי גם לבעלי חיים אחרים יש שפות. לדולפינים יש שפה. לפרימאטים יש. אפילו הדבורים הקטנות מעבירות זו לזו מידע באמצעות מערכת מורכבת של ריקודים. המייחד את האדם הוא השימוש בשפה לצורך התחייבות להתנהגות עתידית שלו - ויכולת זו היא הבסיס ליצירת הדדיות ואמון בין בני אדם. אחת מצורות ההתחייבות הללו היא ההבטחה. סוג אחר הוא הנישואים. סוג שלישי, ייחודי ליהדות, הוא הבנת החברה כברית, כמערכת של הבטחות מחייבות-אהדדי בין עם ישראל לאלוהיו.

שימוש זה בשפה - לא תיאור דבר שכבר קיים, אלא יצירת דבר שעדיין איננו - הוא הקושר אותנו לאלוהים. הקב"ה השתמש במילים כדי לברוא את העולם הטבעי. "ויאמר אלוהים... ויהי...". ואילו אנחנו משתמשים במילים כדי לברוא עולם חברתי. התורה אומרת לנו שהמילים בוראות משום שהמילים הן קדושות; כלומר, מפני שהן מחייבות. כשמילים מחייבות, הן יוצרות אמון. האמון הוא לחברה מה שהחוקיות היא לטבע: הבסיס לסדר, היפוכו של התוהו.

המוסדות החברתיים בחברה חופשית תלויים באמון, ואמון פירושו שאנחנו שומרים את מוצא פינו. אנחנו עושים מה שאנחנו אומרים שנעשה. כשאנחנו נודרים, נשבעים, מבטיחים, מצהירים, אנחנו כובלים בכך את עצמנו. פירוש הדבר הוא שאכן נמלא את

החופשי. כך קורה בחברה המבוססת לא על כוח ולא על בקשת התועלת האישית אלא על מחויבות מוסרית וולונטרית. התורה היא סיפור מסעם של בני ישראל אל רעיון רדיקלי וייחודי זה: אל הפוליטיקה של הברית.

אירוני הוא שדווקא אחד ממבקריה הגדולים של היהדות, פרידריך ניטשה, הוא שזיהה כי יכולתם של אנשים לכבול את עצמם במילים היא הבסיס למוסר ולחופש של האדם. הנה כך הוא אומר בספרו 'לגנאלוגיה של המוסר':¹

לגדל חיה שביכולתה להבטיח - האם לא זהו התפקיד הפרדוקסלי שהטבע הציב לעצמו ביחס לאדם? האם לא זו הבעיה בה"א הידיעה, הנודעת מן האדם?

ההומו ספיינס נבדל מיתר בעלי החיים בשימוש בשפה. הדבר ידוע היטב. אך ניטשה מזכיר לנו שזה לא הכול. אנו משתמשים בשפה בדרכים שונות. אנו משתמשים בה, ראשית, כדי לתאר, לתקשר, למייץ ולהסביר. השפה היא, במובן זה, סוג של תמונת מציאות, תרגום שלה למערכת של סימנים, סמלים ודימויים. אולם אפשר גם להשתמש בשפה בצורה אחרת לגמרי: לא לתאר, אלא לחייב את עצמנו לצורת התנהגות מסוימת בעתיד. כאלה הם למשל דברי החתן לכלתו בחופה, "הרי את מקודשת לי...". הוא אינו מתאר חתונה; הוא מתחתן. הוא מקבל על עצמו מערכת מחויבויות כלפי האישה שבחר לשאת לו. בפילוסופיה בת זמננו הדבר נקרא "מבע פרפורמטיבי".

ניטשה הבין כמה יסודי הדבר בחיי האדם. כדי שאדם ישיג שליטה על עתידו, הוא אומר בהמשך לדברים שציטטנו לעיל, עליו לדעת להבדיל בין המקרי למתוכנן; ולשם כך עליו להיעשות

ההתחייבות שלנו, אלא אם יקרה משהו בלתי צפוי שבאמת לא יאפשר זאת.

אם האמון נשבר, היחסים החברתיים מתמוטטים, ואז החברה נעשית תלויה לגמרי ברשויות אכיפת החוק או באמצעים כוחניים אחרים. כאשר השימוש בכוח שכיח, החברה אינה חופשית עוד. הדרך היחידה שבה יכולים בני אדם ליצור יחסים של שיתוף פעולה בלי להפעיל כוח היא השימוש בהתחייבויות מילוליות שהנוקטים אותן מכבדים אותן.

תנאי לחופש הוא אמון. תנאי לאמון הוא אנשים העומדים במילה שלהם. ולשמור את המילה פירושו לנהוג במילים קדושה. שבועות ונדדים הן דבר קדוש. רק בנסיבות מיוחדות מאוד, ומוגדרות במדויק, יכול אדם להשתחרר מההתחייבויות המילוליות שלו. הגה לנו הטעם למיקומה של פרשיית הנדרים והשבועות בסוף ספר במדבר: בני ישראל העומדים על סף ארץ הקודש, על סף המקום שבו יבנו חברה חופשית, צריכים תזכורת לקדושתם של הנדרים והשבועות.

הפיתוי להפר את מוצא פיננו הוא לפעמים אדיר. לכן כה חשובה היא האמונה באלוהים - אלוהים היודע כל מה שאנחנו חושבים, אומרים ועושים, ורואה בנו אחראים לקיום התחייבויותינו. אבי הליברליזם ומייסד משנת הסובלנות, ג'ון לוק, שפעל באנגליה במאה ה-17, סבר - מוזר ככל שייראה הדבר בעיני בן זמננו - שאין לתת אזרחות לאתאיסטים, מפני שמי שאינו מאמין באלוהים אי אפשר לכטוח בו שיכבד את מוצא פיו.

הופעתם של דיני שבועות ונדדים בסוף חומש במדבר, ערב הכניסה לארץ, איננה מקרית, אם כן, והמסר הטמון בשיבוץ זה

רענן גם היום. חברה חופשית תלויה באמון. אמון תלוי במילוי התחייבויות. בדרך זו הולכים בני אדם בדרכי ה', שהשתמש בשפה כדי לחולל מציאות. מילים יוצרות מחויבות מוסרית, ומחויבות מוסרית, הנשמרת מתוך אחריות ואמונים, יוצרת אפשרות לחברה חופשית. עשו אפוא תמיד את אשר הצהרתם שתעשו. אם לא נשמור את מוצא פיננו, סופנו שנאבד את החופש שלנו.

1 פרידריך ניטשה, "לגניאלוגיה של המוסר", מאמר שני, 1-2, בתוך ניטשה, מעבר לטוב ולרוע; לגניאלוגיה של המוסר, מגרמנית: ישראל אלדד, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשל"ה, עמ' 261-262.